

УДК 342.7:343.1

Омельченко Т. В.

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: СУТНІСТЬ І ПОНЯТТЯ

Проголошення найвищою соціальною цінністю людини, її прав і свобод (ст. 3 Конституції України) [1], відмова від патерналізму в стосунках між людиною та державою, пряма дія конституційних норм, а, відповідно, й зміна кореляційних відносин особи і держави висувають нові вимоги до законодавчої регламентації суспільних відносин у сфері забезпечення й охорони прав людини. Характерною рисою цього процесу є наповнення реальним змістом проголошених у Конституції положень про права і свободи людини. Але, проголошення будь-якого права людини, навіть закріпленого відповідними актами держави і його органів, не має значення (ніщо) без реальних гарантій його здійснення [2, с. 202].

У теорії права під гарантіями прав, свобод і обов'язків людини і громадянина розуміють систему соціально-економічних, моральних, політичних, юридичних умов, засобів і способів, що забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону і надійний захист [3, с. 275; 4, с. 207; 2, с. 202; 5, с. 13 - 14 та ін.]. Гарантії розподіляють на певні групи за різними підставами: а) за сферою дії: внутрішньодержавні (національні), міжнародні; б) за способом викладу: прості, складні, змішані; в) в залежності від правового статусу особи: загальні, спеціальні, індивідуальні [2, с. 202-205; 3, с. 275-282]. При цьому за основу береться розподіл гарантій на соціально-економічні, політичні, ідеологічні і юридичні (правові).

Незважаючи на важливість соціально-економічних, ідеологічних, політичних гарантій, основними є саме юридичні. Як підкреслює О.С. Мордовець, це обумовлено тим, що соціально-економічні, політичні й ідеологічні умови самі по собі ще не забезпечують реалізацію прав і свобод особи. Власне гарантіями вони стають лише завдяки юридичній формі й організаційним зусиллям держави і суспільства [3, с. 278].

Юридичні засоби захисту прав людини – це матеріально-правові і процесуальні норми і процедури, які використовуються юрисдикційними органами на вимогу уповноваженої особи для примусового відновлення її порушеного (оскарженого) права [5, с. 11]. Перші встановлюють безпосереднє право людини, другі регламентують загальні положення форми процесу, процедури забезпечення, реалізації, охорони і захисту права. Це дозволяє говорити про те, що основний свій вираз гарантії знаходять у безпосередній правореалізуючій діяльності людини та у правозастосовчій діяльності держави [2, с. 204].

Юридичні гарантії є взаємозалежними і взаємопов'язаними: процесуальні гарантії є формою втілення в реальність матеріальних; функціонування інституційно-організаційних гарантій спирається на матеріальні і процесуальні та цілком від них залежить; внутрішньодержавні матеріальні й процесуальні гарантії засновуються на

загально визнаних міжнародно-правових гарантіях, закріплених у відповідних міжнародно-правових нормах, які стали частиною національного права держави; галузеві гарантії складаються з відповідних кожній галузі права матеріальних і процесуальних гарантій [5, с. 14 - 15]. У залежності від способів і місця закріплення правових засобів, визначення порядку їх реалізації, форм їхньої охорони і захисту, юридичні гарантії можна класифікувати на конституційні, міжнародно-правові та галузеві.

Обов'язок із забезпечення прав і свобод людини покладено на державу (ст. 3 Конституції України). Як вказує О. Ф. Скакун, для забезпечення прав і свобод людини держава: а) шляхом позитивного впливу створює умови для їхньої реалізації; б) завдяки проведенню профілактики їх порушень здійснює охорону; в) шляхом відновлення порушеного правового статусу і притягнення порушників до юридичної відповідальності захищає права і свободи людини [2, с. 204 - 205]. М. І. Матузов відзначає, що громадяни, як носії прав, виступають стосовно держави як уповноважені, а держава щодо них є правозобов'язаною стороною. "Іншими словами, - відмічає автор - перед нами типові правовідносини загального характеру, оскільки в них все ж не конкретизовані необхідні деталі взаємних зобов'язань їх учасників" [6, с. 37]. Загальні правовідносини обумовлюють виникнення всіх інших. З урахуванням концентрованого закріплення основних положень прав і свобод людини в Конституції [7, с. 42] механізм їх забезпечення конкретизується галузевим законодавством.

Конституційні норми в силу об'єктивних причин не в змозі регламентувати весь комплекс кореляційних прав людини й обов'язків держави. Тому в Конституції визначаються основні, принципові положення, на підставі і відповідно до яких розвивається галузеве законодавство. Відповідність галузевого законодавства конституційним положенням виражає сутність конституційних гарантій прав і свобод людини у певній галузі права. Це означає, що у випадках невідповідності галузевих норм положенням Конституції перші визнаються недіючими.

Загальнорегулятивна роль конституційних положень проявляється у всіх галузях суспільного життя, і, зокрема, у сфері охорони і захисту людини від найбільш суспільно небезпечних правопорушень – злочинів, тобто в кримінальному судочинстві.

Конституційні гарантії прав і законних інтересів людини в сфері кримінального судочинства - це закріплені в Конституції положення, що регламентують право людини звернутися до державних органів з вимогою захистити порушені злочином права, і обов'язок держави реагувати на такі вимоги певним способом у визначеній процесуальній формі. Кримінальне судочинство в цьому аспекті є засобом, формою захисту прав і законних інтересів особи – універсальною юридичною гарантією. Цей "засіб захисту" ні в якому разі не повинен бути джерелом порушень прав і свобод людини. Встановлюючи процедуру розслідування кримінальних справ, держава наділяє процесуальним статусом осіб, чії права порушені злочином, та осіб, винних у порушенні цих прав.

Наділяючи процесуальним статусом постраждалих від злочину осіб, держава разом з тим надає їм можливість брати активну участь у кримінальному судочинстві.

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: СУТНІСТЬ І ПОНЯТТЯ

ві, знати про хід провадження у справі і впливати на нього. Але навіть без активної участі потерпілого процедура кримінально-процесуальної діяльності повинна забезпечувати захист його прав і законних інтересів. Цьому сприяють гарантії правосуддя – конституційні положення, що регламентують основні принципи розслідування і судового розгляду кримінальних справ.

З метою виключення можливості притягнення до кримінальної відповідальності невинуватих, держава наділяє правопорушника додатковими правами, що гарантують встановлення істини (до таких прав можна віднести право на захист від обвинувачення). При цьому особа не стає об'єктом дослідження, а має право здійснювати захист від обвинувачення і підозри всіма засобами, не забороненими законом. Такий процесуальний статус, побудований на основі конституційного статусу, припускає певні обмеження прав і свобод за наявності достатніх підстав і у передбачених законом випадках.

Забезпечення прав і свобод людини в сфері кримінального судочинства здійснюється як винесенням остаточного рішення у справі, так і в ході кримінально-процесуальної діяльності. У цьому і виявляється складність регламентації кримінально-процесуального положення осіб, чиї права порушені у зв'язку зі скоєнням злочину, і осіб, які вчинили злочин. Для перших кримінальне судочинство є однією з гарантій відновлення порушених злочином прав, для других – гарантією притягнення до кримінальної відповідальності тільки за дійсно вчинений злочин.

Конституційні гарантії прав особи у сфері кримінального процесу тісно пов'язані між собою. Вони є "гвинтиком" усієї системи гарантій прав особи й у той же час являють собою відносно відокремлену систему. Наприклад, право на захист від обвинувачення (ст. 63 Конституції), будучи матеріальним позитивним правом обвинуваченого, у той же час є однією із основних засад судочинства (п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції). Повага до гідності людини (ст. 28 Конституції) також є матеріальним позитивним правом і у кримінально-процесуальному законодавстві знаходить вираз у вигляді заборони провадити слідчі дії, що створюють небезпеку її життю або принижують її гідність (ст. 194 КПК). Вищесказане дає підставу для виділення в системі конституційних гарантій двох підсистем: 1) гарантій прав і свобод людини; 2) гарантій правосуддя.

Таким чином, конституційні гарантії прав і свобод людини в сфері кримінального судочинства – це закріплені в Конституції України правові положення (юридичні засоби), що регламентують право кожного звернутися за захистом порушених прав до певних державних органів і їх обов'язок реагувати відповідним чином, встановлюють принципи процесуальної форми розслідування і розгляду кримінальних справ, закріплюють основи правового статусу суб'єктів процесу, надають можливість зацікавленим особам брати активну участь у судочинстві, визначають порядок і міру можливого обмеження конституційних прав і свобод з метою встановлення обставин вчиненого злочину.

Необхідність виділення конституційних гарантій прав людини в сфері кримінального судочинства обумовлена не тільки їхньою визначальною роллю в розвитку інших гарантій, а й тим, що завдяки прямій дії норм Конституції, вони заповнюють прогалини галузевого законодавства. Тобто, якщо в галузевому законодавстві не

розроблений або відсутній механізм реалізації суб'єктивного права, зацікавлена особа має право посилатися безпосередньо на норми Конституції.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №. – 30. – Ст. 141.
2. Скакун О. Ф. Теория государства и права. - Х.: Консум; Университет внутренних дел, 2000. – 704 с.
3. Теория государства и права. Курс лекций/ Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. - 672 с.
4. Конституційне право України/ За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2000. – 733 с.
5. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01/ Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2002. – 18 с.
6. Матузов Н. И. Права человека и общерегулятивные правоотношения // Известия ВУЗ. Правоведение. - 1996. - № 3. - С. 37- 46.
7. Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе/ Под ред. профессора Л. Д. Воеводина. – М.: Издательство Московского университета, 1987. - 343 с.

Надійшла до редакції: 09.11.2005 р.